

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р **Милена Георгиева Шушулова-Павлова**,
преподавател в Нов български университет,
професионално направление 8.3 *Музикално и танцово изкуство*,
научна специалност 05.08.02 *Музикознание и музикално изкуство*,

за придобиване на научната степен „доктор“
по професионално направление 8.3 *Музикално и танцово изкуство*,
научна специалност 05.08.02 *Музикознание и музикално изкуство*,
на кандидат **Кохар Хампарцум Андонян-Краджян**
с представена докторска дисертация на тема

АРФОВИ ШКОЛИ, СЪПЪТСТВАЩИ ЕВОЛЮЦИЯТА НА ИНСТРУМЕНТА. ОБЩА НАСОКА ПРИ СЪВРЕМЕНОТО ИЗПЪЛНИТЕЛСКО МАЙСТОРСТВО

с научни ръководители проф. Сузана Клинчарова (Франция) и доц. д-р Георги Арнаудов

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДОКТОРАНТА Кохар Андонян-Краджян

Кохар Хампарцум Андонян-Краджян е дългогодишен учител по арфа и камерна музика в Национално музикално училище "Любомир Пипков" в София (от 1993) и ръководител на струнната група там (от 2012 година). Тя е и художествен ръководител на ансамбъл „Арфи и китари“. В Последните 15 години участва активно в майсторските класове на водещи педагози-арфисти като Сузана Клинчарова (Франция); Емануела Еспости (Италия); Лизета Росси (Италия); Елизабет Бинош (Франция); Клаудия Антонели (Италия); Елизабет Бинош (Франция); Катрин Мишел (Франция); Клаудия Антонели (Италия). В майсторския клас на проф. Клинчарова в НБУ тя е нейн дългогодишен асистент и партньор на сцената. През 2016-та година е удостоена със Специална награда за високи педагогически постижения от 24-ия международен конкурс за композитори, камерни ансамбли и инструменталисти *Музиката и земята*, а през 2015 с Диплом за високи педагогически постижения (Международен конкурс за млади изпълнители на класически инструменти, град Перник). От биографията на Кохар Андонян Краджян се вижда нейната голяма активност и като преподавател, и като артист-солист и камерен изпълнител. В предоставеното ми CV се открояват получените дипломи (7), лична награда (1), награди на нейни ученици (28), редовни участия в престижни международни фестивали у нас и чужбина (7), участия в жури на реномирани международни конкурси (9), записи в радиа и телевизии, както и издаване на CD/DVD (9). Сериозната биография на Кохар, която впечатлява и, според мен, дори недостатъчно представя личността и приносите ѝ, може, обаче, донякъде да обясни, защо дисертантът е избрал точно тази мащабна теза, която да разработи и съответно защити. Нейните натрупани знания и опит като педагог и изпълнител, работата ѝ с най-изтъкнати арфисти от световна величина, и не на последно място, помощта на нейните научни ръководители – проф. Сузана Клинчарова – водеща фигура в арфовото световно изкуство и педагог, както и доц. д-р Георги Арнаудов – сериозен и популярен композитор и педагог у нас и в чужбина – са отправна точка, от която трябва да се тръгне при анализа и рецензирането на този докторски труд.

ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД на Кохар Андонян-Краджян е структуриран в шест големи раздела. Трудът се състои от увод, шест глави със съответните подглави и заключение в обем от 267 страници и библиография от 223 заглавия на български,

английски, немски, френски, руски, включително и сайтография. Включени са обяснителни схеми, приложен е богат илюстративен материал и музикални примери с референции.

Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение.

Както и самата Кохар Андонян-Карджян споделя в увода на докторската си теза, предмет на настоящия труд е *изследването на арфовите школи в исторически и инструментално-практически аспект, с опит да се въведе нов изследователски и научен подход, отличаващ се от досегашните проучвания*. Начинът и на работа е комплексен и включва различен разбор – исторически, историографски, теоретичен, емпиричен, технологичен. Днес, дори и в България, арфата е предмет на все по-широк интерес и завладява аудиторията магически. Но това изправя пред нови предизвикателства и критерии преподавателите и изпълнителите. Търсят се нови пътища за теоретично и професионално развитие, основавайки се и съвременния поток на информацията в световен мащаб. Задачите са и традиционно известни, но и по-иновативни, свързани с новите технически (от изпълнителска гледна точка), но и технологични предизвикателства, които непрекъснато се явяват при усъвършенстването на инструмента днес. Анализът на потока информация води до ново качество на познанието по отношение на арфата, която е обект на това проучване. Стремешът на докторанта е да се покаже по какъв начин еволюцията на инструмента се обуславя от музикалните епохи и как тя, на свой ред, повлиява на съответните арфови школи. От вече публикувани материали Кохар Андонян извлича полезни примери – както потвърждаващи и обогатяващи изложените ѝ становища, така и други, към които тя има изразено критично отношение, базиращо се на нейни лични професионални – педагогически и изпълнителски наблюдения и проучвания. Съпоставянето на някои от примерите се явява като допълнителен приносен елемент.

Обоснованост на целите и задачите в дисертационния труд.

Дисертантът формулира точно и конкретно своите цели и задачи, които после изпълнява стриктно и последователно. Поставените задачи, които подпомагат целта на научното изследване са:

1. Разглеждане и представяне на еволюцията на инструмента – от древните цивилизации до наши дни. Търсене на доказателства за личната хипотеза на авторката за кристализирането на триъгълната форма на инструмента, отнасяща се до важни периоди, за които разполагаме с оскъдна информация, в частност – Ранното средновековие.
2. Запознаване със спецификите на самия инструмент. Настъпилите промени в него, свързани с различните музикални стилове и епохи.
3. Обзор на арфовия репертоар с опит за значително разширение, спрямо използвания досега в педагогически и изпълнителски аспекти (особено в България).
4. Анализ на специфичния характер на водещите арфови школи и пътищата, по които те достигат до почти единни критерии. Педагогически императиви, произлизащи от тези наблюдения изводи
5. Провеждане на анкета с водещи преподаватели и изпълнители в световен аспект, членове на жури на най-престижни международни конкурси за арфа. Анализ и обобщение на проведената анкета.
6. Изводи в педагогически и изпълнителски план, като първоначалният сбит екстрактен исторически поглед постепенно е стеснен, за да доведе до главния извод на научното изследване – **състояние и възможности днес на класическата педална арфа, на изпълнителския и педагогически репертоар – възможности, проблеми, техните решения и перспективи**. Общи насоки в развитието на арфовите школи по-света днес.

Дисертационния труд има следното съдържание:

Увод с поставени основните инструменти на работа на докторанта, както и определени – ясна цел, формулирани конкретни задачи и основен методологичен апарат на работа и научно изследване.

Глава 1. ВЪЗНИКВАНЕ НА АРФАТА. ИНСТРУМЕНТЪТ В РАЗЛИЧНИТЕ КУЛТУРИ И ЦИВИЛИЗАЦИИ (1.1. *Праистория. Хронология при възникването на инструмента в различните цивилизации.* 1.2. *Класификации при развитите се сродни форми на инструмента.* 1.3. *Поява на арфата в Близкия изток.* 1.4. *Африка.* 1.5. *Азия.* 1.6. *Америка.*), в която докторантката разглежда възникването и развитието на арфата в древните цивилизации. Класифицира развитите се сродни форми. Проследява хронологичното развитие на инструмента в различните цивилизации, което и помага да вникне в нейния характер и възможности, които и да изгради основите на своите научни предпоставки за по-нататъшната и докторска разработка и изводи.

Глава 2. ПОЯВАТА НА АРФАТА В РАЗЛИЧНИТЕ ЧАСТИ НА ЕВРОПА (2.1. *Антична Гърция.* 2.2. *Рим – ранно християнство.* 2.3. *Северна Европа.*) се проследява появата и влиянието на навлизащите културни елементи и взаимодействието им в северната и южна част на континента ни.

Глава 3. ЕВОЛЮЦИЯ НА АРФАТА, СЪОТВЕТСТВАЩА НА РАЗВИТИЕТО В РАЗЛИЧНИТЕ МУЗИКАЛНИ СТИЛОВЕ. (3.1. *Ранно средновековие.* 3.2. *Барок. Арфа Допия. Уелс.* 3.3. *Класицизъм. Бавария. Арфа с една степен на престройване на педалите.* 3.4. *Романтизъм. Себастиан Ерар. Известни конструктори на арфи.* 3.5. *Импresiонизъм.*). Тук докторантката търси отговор за еволюцията на инструмента и стиловата му обусловеност от музикалните епохи и влиянието им върху съответните вече обособяващи се арфови школи.

Глава 4. СЪВРЕМЕННА МУЗИКА, ОБЩ ПОГЛЕД ВЪРХУ ПОЛЗВАНЕТО НА ИНСТРУМЕНТА (4.1. *Съвременна музика.* 4.2. *Традиционална музика.* 4.3. *Джаз. Алтернативни форми.* 4.4. *Структурни подобрения на инструмента.*). В тази част от научната разработка Кохар Андонян-Краджян проследява развитието на отношението към инструмента арфа през XX и XIX век, както на композиторите, така и на изпълнителите. Важно е разглеждането – изпълнителски и педагогически – на някои основни и емблематични произведения на водещите личности, свързани с арфата в периода.

Глава 5. АРФОВИ ШКОЛИ (5.1. *Известни начини на изпълнение при старинните арфи.* 5.2. *Създаване на репертоар. Известни изпълнители. Последователи.* 5.3. *Съвременни школи.*). В тази глава, посветена на еволюцията и оформянето на водещите арфови школи, като резултат на усъвършенстването на инструмента, докторантката прави анализ и изводи за непосредствени зависимости между установилите се арфови школи и развитието им, спрямо развитието и структурните промени на инструмента, от една страна, а от друга влиянието и на инструментите, и на педагогическите школи от промяната на музикалните стилови и създаващият се съответен арфов репертоар.

Глава 6. АНКЕТИ, АНАЛИЗ, ИЗВОДИ (6.1. *Анкета 1.* 6.2. *Анкета 2.* 6.3. *Анализ, изводи, педагогически императиви.*). Това е основен и най-приносен дял от научното изследване на авторката, свързан с направените анкети – изключително важни, интересни и даващи база за бъдещи изследвания. Кохар Андонян прави извод на изложените анкети, които определят критериите на арфовото изпълнителско изкуство през XXI век. Но тя винаги добавя и своето виждане, пречупено през своя натрупан активен и богат педагогически и изпълнителски опит.

В заключението авторката излага заключителни изводи и формулира приносите си.

Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература.

Впечатляваща е ползваната литература и източници във връзка с научното изследване на Кохар Андонян-Краджян. За целта на своя научен труд тя използва широка гама от инструменти: 1) писмени и отпечатани материали; 2) интернет издания и интернет сайтове; 3) богат снимков материал; 4) изключително интересни анкети на водещи арфови изпълнители и педагози; 5) лична кореспонденция със световни авторитети; 6) лични наблюдения, педагогически и изпълнителски опит.

Научното изследване, посветено на арфата като един от най-старите инструменти, присъстващ във всички епохи, запознава с историческото развитие на инструмента, със съдържанието и развитието на репертоара (в голяма част непознат у нас), с различните арфови школи, с еволюцията им и тяхната специфика. Текстът е насочен и към педагогическата и изпълнителска практика. Работата с младите професионалисти изисква непрекъснати знания и поставяне на все по-предизвикателни цели и задачи при арфовото обучение. Тя е вдъхновявала композитори от всички епохи и стилове, независимо от композиционните императиви, които се налагат при различните етапи от развитието на инструмента. Голяма помощ за преподавателите са специализираните информационни източници (най-престижните професионални арфови форуми и периодични издания), за които Кохар Андонян дава необходимата информация и запознава бъдещата аудитория, за да може тя да се ползва и от преподаватели, и от изпълнители.

Коректност при цитирането на представителен брой автори.

В своята докторска разработка Кохар Андонян е изключително прецизна по отношение на библиографските цитирания, ползването на сайтове и други информационни източници. Самата тема на работата ѝ предполага енциклопедична прецизност и голяма база от данни, от които да бъдат направени съответните сбити извадки, за да се докажат направените изводи. С тази задача Кохар се е справила отговорно, последователно и принципно. Не само това – представената библиография (литература, сайтография, цитирания) в докторската дисертация е толкова широкообхватна, че може да бъде отправна точка при последващи нейни или на други учени научни изследвания – теоретични, изследователски или практични – изпълнителски.

ОПИСАНИЕ НА ПРИНОСИТЕ.

Безспорно в България подобен научен труд, който така всеобхватно и сбито да представя историческото развитие на инструмента, композиторския и инструктивен материал, различно възникналите арфови школи, връзката и взаимодействието между тях, влиянията, различията, а днес обединението им – свързано с новите технологии, новите медии и модерните комуникации, е засега уникален и категоричен. Както са и формулирани приносите от самата Кохар Андонян-Краджян, те дори са скромни, по отношение на базисната величина на дисертацията ѝ за развитието на това древно и в същото време модерно арфово изкуство в България, в региона, а защо не и в тази част на Европа. **Приносите** на дисертационния ѝ труд са:

1. Направен е сбит и синтезиран преглед на историческото развитие на арфата в световен аспект – от древността до днес – със съответните доказателства – снимкови, историографски, аналитични, библиографски отбелязани – коректно и точно.
2. Изказана е лична хипотеза за утвърждаването на окончателната триъгълна форма на арфата през ранното Средновековие, което е смел и иновативен подход в научната разработка.

3. Направен е обстоен преглед на арфовия репертоар, съответстващ на еволюцията на музикалните стилове, което предствалва принос към репертоара от рутинни произведения ползвани у нас в педагогическия опит, но и от изпълнителите днес. Представянето на нови и непознати тук произведения, които да бъдат включени в музикалната практика у нас и в региона е изключително важен принос за докторанта.
4. Направения подробен преглед на арфовите школи от възникването им в края на XVII век до днес е важна приносна отправна точка за последващи научни изследвания и педагогическото развитие и на докторанта, а на българската арфова традиция. Реализираният подробен анализ на съвременните арфови школи през XX и XXI век и педагогическите им императриви са важен етап за арфовата практика у нас и в Балканския регион.
5. Включените анкети с най-известните световни арфисти, членове на журита на трите водещи международни арфови конкурса, са основа на направените крайни изводи в изследването. Тези анкети ни дават възможност да погледнем глобално на едно хилядолетно развитие на арфата. Освен това запечатаните лични мнения, изказвания и оценки на тези арфови капацитети е важен момент – и от историографска гледна точка – за развитието на това изкуство в световен мащаб.
6. Направени са важни и приносни изводи за общите цели и задачи на съвременните арфови школи в педагогически и изпълнителски аспект, основани и на дейността на Международния арфов конгрес, националните асоциации и водещите специализирани арфови издания. Безспорно модернизацията и абсолютната комуникация днес влияят и на музикалното арфово изкуство – в педагогически, технологичен и изпълнителски аспект. Единствено този поток на развитие не би трябвало да влияе на композиторските инвенции, които, естествено е, да са с различни хрумвания и емоции – запазващи своята индивидуалност и регионално звучене.
7. Многопосочната информация (даваща основа от събраната сбита (*стретна*) енциклопедична база) и изводите в дисертационния труд представляват сериозна основа на евентуални бъдещи изследвания.

На основата на тези сериозни приноси на докторската дисертация на Кохар Хампарцум Андонян-Крадзян личи, че кандидатът притежава задълбочени теоретични знания по съответната специалност и способности за самостоятелни научни изследвания. Но и доказва големите педагогически и изпълнителски качества на Кохар, които безспорно за пораснали значително след завършването на този научен труд.

АВТОРЕФЕРАТА на дисертацията напълно съответства на основните положения и приносите на дисертационния труд. Той предава достоверно съдържанието на главите, изводите и направените анализи на докторанта. Дава ясна представа за изпълнените задачи и приносните моменти на научната разработка.

ПУБЛИКАЦИИ по темата на дисертационния труд. Въздействие на дисертационния труд върху външната среда.

Определено въздействието на научния труд на Кохар Андонян-Крдзян върху аудиторията – изпълнителска, арфова, музикално-теоретична и педагогическа е голям. Би могло да се разгледа в няколко аспекта:

1. Влиянието на изследването по отношение на Българската педагогическа арфова школа – база за нови произведения в репертоара на младите арфисти и изпълнители.
2. Влияние върху теоретичните параметри в музикалното изкуство у нас и в региона.

3. Самата активност на Кохар Андонян – като публикуващ непрекъснато в списания и сайтове текстове – популярни и научни – е една непрекъснатата възможност за въздействие в арфовите среди.
4. Освен теоретичните публикации по темата, бих подчертала и изпълнителските публикации на Кохар – многото концерти, в които тя участва (само част приложени към доктората ѝ, а не са много повече) – съвместни, камерни, солови и т.н. В самата докторска работа тя е включила малка част от тях, но самата аз съм свидетел на нейните арфови вълнуващи изпълнения, които покоряват публиката, но и доказват абсолютния ѝ професионализъм и виртуозно майсторство. Бих казала, че за един музикант-изпълнител, концертните изяви са особено голям принос като публикация – наравно с теоретичните статии и студии.
5. Като последна част от публикациите на докторанта ще спомена нещо, което самата аз съм проследила в последните 6 години – участието на Кохар Андонян в майсторските класове на проф. Сузана Клинчарова в Нов български университет – единствено подобно високопрофесионално събитие в България, което вече редица години прави възможен ПРАЗНИК НА АРФАТА И АРФОВОТО ИЗКУСТВО тук. Кохар е и изпълнител, и асистент на проф. Клинчарова. Нейните ученици и студенти са основна част от майсторския клас и последващите бляскави представления на Софийските сцени. Сериозността и професионализмът на майсторския клас, както и обемът на изпълнените (в последователен исторически план) произведения са чудесен опит за представяне пред аудитория у нас на композиторския арфов материал, залегал в докторската дисертация на Андонян-Краджян.

Теоретични публикации, свързани с дисертационния труд:

1. **Андонян-Краджян, К.** *Еволюция на арфата от ранно средновековие до ранен барок.* Доклад в 10-та Научната конференция за докторанти с международно участие „Млад научен форум за музика и танц 2015“. Сборник № 10 с резюмета и CD с доклади: НБУ, 2016, с. 29.
2. **Андонян-Краджян, К.** *Появата на арфата в Русия.* Студия, публикувана в сайта на департамент „Музика“, НБУ, научни и учебни издания 2015. (<http://www.music.nbu.bg/bg/publikacii>)
3. **Андонян-Краджян, К.** Три статии в списание „Китара“ :
Пети международен конкурс за китара в София – 2011. (Бр. 3, 2011)
Шести международен конкурс за китара в София – 2013. (Бр. 3, 2013)
Седми международен конкурс за китара в София – 2014. (Бр. 3, 2014)
 Списание Китара, издателство Добрев. София. АТ 01023003 ISSN 1311- 820X

Изпълнителски публикации (концерти) на Кохар Андонян Краджян по време доктурантурата, свързана с темата на дисертацията:

1. **Концерт в програмата на „Софийски музикални седмици 2015“ – „Арфата извор на вдъхновение – IV – Разходка през вековете“.** Галерия „УниАрт“ на НБУ и НДК, зала 8. Програма: Суриани – Партита от антични арии и танци по анонимни автори; Анонимни автори от VI век – Малка сюита; Гранжани – Класическа сюита от 6 части; Холи – „In Holyland“; Натра – Сонатина; Хаселманс – „Валс“. (5.04.2015 НБУ и НДК 6.04 2015)
2. **Концерт – Зала НМУ „Любомир Пипков“.** Програма: Хендел – Псакалия; Томас – „Минестрели“; Турние – Четири прелюда; Ортис – „Хабанера“. (1.05.2015)
3. **Концерт – Зала „Григ“, град Лофтхус (Норвегия, 2015).** Програма: Кроф – Сюита III; Пари – Анданте; Суза Кавало – Токата и Алегро; Хаселманс – „Житан“. (22.07.2015)

4. **Концерт „Арфата извор на вдъхновение – V „Paris Toujorus...” 2016**, Галерия „УниАрт“ на НБУ и НДК, театър „Азарян“. Програма: Андерес – Аквантинти; Гала – „Арабеска“ и „Валс“; Рение – „Меланхоличен Валс“ и „Лиед“; Хаселманс – „Зора“; Андрес – Подправки: „Мускад“, „Ванилия“, „Канела“; Ерсан – „Бамян“; Турние – „Джаз Банд“. (2.04.2016 НБУ и НДК 3.04.2016)
5. **Концерт – Зала „Григ“, град Лофтхус (Норвегия, 2016)**. Програмата: Турние – „В Албума“ и „Приспивна песен“; Рение „Меланхоличен влас“; Хаселманс – „Приспивна песен“ и „Меланхолична серенада“; Турние – Четири прелюда; Андре – Аквантинти. (12.07. 2016)
6. **Камерен концерт с обоиста Васил Атанасов (Македония) в зала Музей на град Скопие (Македония, 2016)**. Програма: Анонимен автор – Вариации; Бах-Гуно – „Аве Мария“; Щуберт – „Серенада“; Андрес – „Алги“; Джерман – „Пасторал“; Родриго – Адажио; Томас – „Минестрели“; Андрес – „Канела“ и „Мускад“; Хаселманс – „Меланхолична серенада“; Уебър – „Мемори“. (13.01.2017)
7. **Камерен концерт с обоиста Васил Атанасов (Македония) в зала Дом на културата „Крсте Мисирков“, град Свети Николе (Македония, 2016)**. Програма: Анонимен автор – Вариации; Бах-Гуно – „Аве Мария“; Щуберт – „Серенада“; Андрес – „Алги“; Джерман – „Пасторал“; Родриго – Адажио; Томас – „Минестрели“; Андрес – „Канела“ и „Мускад“; Хаселманс – „Меланхолична серенада“; Уебър – „Мемори“. (14.01.2017)
8. **Благотворителен концерт в Националната художествена галерия (15.1.2017) Бална зала**. Програма: Анонимен автор XVI в. „Павана“; Албениц – „Гренада“; Гранадос – „Хота“; Кондов – „Спомени от старите тетрадки“; Хаселманс – „Житана“, „Зора“, Етюдоп.27, Селседо – „Проблясаци“.

Лични качества на автора (ако рецензентът го познава).

Познавам Кохар Андонян като отговорна, изпълнителна, отзивчива, трудолюбива. Тя има потенциал за голямо развитие и завършването на тази докторска работа дава допълнителна тежест на педагогическата и изпълнителската и опитност.

Мнения, препоръки и бележки.

Нямам.

Рецензията може да завърши със следната оценка: Дисертационният труд на Кохар Хампарцум Андонян-Крадзян „АРФОВИ ШКОЛИ, СЪПЪТСТВАЩИ ЕВОЛЮЦИЯТА НА ИНСТРУМЕНТА. ОБЩА НАСОКА ПРИ СЪВРЕМЕННОТО ИЗПЪЛНИТЕЛСКО МАЙСТОРСТВО“, заедно с носените от него приноси качества с научни и научни-приложни моменти, активността ѝ – изяви, публикации, концерти и прочие, смятам достатъчни, за да дам своята **положителна оценка** и да предложа на уважаемото научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 8.3 „Музикално и танцово изкуство“, научна специалност „Музикознание и музикално изкуство“ (05.08.02) на Кохар Хампарцум Андонян-Крадзян, според изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България.

Дата: 1.3.2017

Подпис:....

Проф д-р Милена Шушулова-Павлова